

GUPVI, GULÁG

MAGYAROK
A SZOVJET

LÁGERBIRODALOMBAN

1944/45 ★ 2019/20

**GUPVI, GULAG –
MAGYAROK A SZOVJET LÁGERBIRODALOMBAN
1944/45–2019/20**

A Gulág- és Gupvikutatók Nemzetközi Társasága
VIII. nemzetközi konferenciájának tanulmánykötete

**GUPVI, GULAG –
MAGYAROK A SZOVJET LÁGERBIRODALOMBAN
1944/45–2019/20**

A Gulág- és Gupvikutatók Nemzetközi Társasága
VIII. nemzetközi konferenciájának tanulmánykötete

Gulág- és Gupvikutatók Nemzetközi Társasága
Miskolc, 2021

A kötet megjelenését támogatta
a Nemzeti Kulturális Alap és a Magyar Nemzeti Levéltár.

Szerkesztette:
Bognár Zalán és Muskovics Andrea Anna

Lektorálta:
Bertalan Péter

Közreműködött:
Makra Mónika

Tördelte:
Mahmoudi-Komor Judit

A rezüméket fordította: Molnár Erzsébet
Anyanyelvi lektor: Colin Swatridge

A borítót Bielik István a Perm-36-os GULAG-táborról készített fotója felhasználásával
Radics Eszter tervezte.

ISBN 978-615-01-2333-2

© Gulág- és Gupvikutatók Nemzetközi Társasága, 2021
© Szerzők, 2021

Kiadja a Gulág- és Gupvikutatók Nemzetközi Társasága.
www.gulag.hu; info.gulag.gupvi@gmail.com
A kiadásért felel Majorszki András,
a Gulág- és Gupvikutatók Nemzetközi Társasága ügyvezető elnöke.

Nyomdai munka: OOK-Press Nyomda, Veszprém
Felelős vezető: Szathmáry Attila

TARTALOMJEGYZÉK

ELŐSZÓ	7
MEGNYITÓ BESZÉD	10
KÖSZÖNTŐ BESZÉD	14
GUPVI, GULÁG	17
SCHMIDT MÁRIA: Rabszolgasorsra kényszerítve	19
BOGNÁR ZALÁN: 1 milliónál több vagy kevesebb? A második világháború időszakában szovjet (hadi)fogságba vetett magyar állampolgárok – katonák és civilek – létszáma, összetétele és embervesztesége a magyar és a szovjet források tükrében	30
MÁTHÉ ÁRON: Policok, muszkavezetők és a deportáló bizottságok	64
HATÁRON TÚLI MAGYAROK A GUPVI LÁGEREIBEN	85
MURÁDIN JÁNOS KRISTÓF: „Ha a jóisten hazasegít, nehezen fognak megismerni.” Erdélyi magyarok és németek a GUPVI lágervilágában és hazatérésük körülményei	87
BENKŐ LEVENTE – PAPP ANNAMÁRIA: Állampolgárság vagy/és nemzetiség? Romániai magyarok és németek alattvalói/etnikai hovatartozásának értelmezése a második világháborús fogság és a hazatérés idején	104
MOLNÁR D. ERZSÉBET: Túlélve a túlélhetetlent. „Málenkij robotra” hurcoltak visszatérése Kárpátaljára	132
KÖTELES LÁSZLÓ: A „málenkij robotra” elhurcolt szlovákiai magyarság, 1944–1953	151
MAGYAROK A HATÁRON INNEN ÉS TÚLRÓL A GULAG TÁBORAIBAN	175
CSEH GERGŐ BENDEGÚZ: A magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság és az elhurcolt magyarok	177
BANK BARBARA: Az ellenségkép új szintre emelése, avagy a Kiss Szaléz-ügy – gondolatok	189
SZEKÉR NÓRA: A Szovjetunióba hurcolt Csomóss Miklós és társai története	205
MOLNÁR IMRE: Esterházy János sorsa és szenvedése	229

ÚJ KUTATÁSI LEHETŐSÉGEK, AZ ELHURCOLTAK EMLÉKEZETE	257
SZABÓ CSABA: Megkésétt főhajtás. A második világháború következtében Szovjetunióba hurcolt magyar állampolgárok nyilvántartó kartonjainak feldolgozása	259
MENCZER ERZSÉBET: A GULAG rabtelepei Kazahsztánban	283
HAVASI JÁNOS: A közmédia szerepe a szovjet önkényuralom áldozatai emlékének megőrzésében	288
DUPKA GYÖRGY: 30 éve indult el a GULAG-GUPVI tabudöntő kutatás és épült fel emlékezetpolitikánk epicentruma, a Szolyvai Emlékpark (1989–2019)	302
MAKRA MÓNIKA: Velünk élő történelem. Tapasztalatok a Magyar Nemzeti Múzeum Málenkij Robot Emlékhelyen	321
W. MÜLLER JUDIT: Több mint élettörténetek. Sorsok	347
FORRÁSKÖZLÉS	357
SZULOVSKY JÁNOS: „Mentek tik... az orosz szovjet paradicsomba, amit leromboltatok, majd felépítitek!” Élet és halál a dnyepropetrovszki lágerben egy parasztember visszaemlékezése tükrében (1945–1948)	359
A KÖTET SZERZŐI	415
GULÁG- ÉS GUPVIKUTATÓK NEMZETKÖZI TÁRSASÁGA	417
MELLÉKLETEK	419

TÚLÉLVE A TÚLÉLHETETLENT. „MÁLENKIJ ROBOTRA” HURCOLTAK VISSZATÉRÉSE KÁRPÁTALJÁRA

A „málenkij robot” kétséget kizáróan a kárpátaljai magyarságot leginkább sújtó szovjet intézkedésként tartható számon. 1944. november 12-én ülésezett a 4. Ukrán Front Katonai Tanácsa, ahol meghozták az akkor még szigorúan titkos 0036. számú határozatot, amelyben elrendelték a területen élő 18–50 éves korú német és magyar nemzetiségű hadköteles személyek összeírását, majd ezt követően külön osztagokban, listák szerint, konvoj alatt hadifogoly-gyűjtőhelyre történő irányítását.¹ Másnap, november 13-án Kárpátalja szerte falragaszok jelentek meg *Városparancsnokság 2. számú parancsa* címmel, amely minden nagyobb településen hirdette a 18–50 év közötti magyar és német nemzetiségű férfilakosság jelentkezési kötelezettségét. A parancs tartalmazta továbbá azt is, hogy abban az esetben, ha valaki nem teljesíti a parancsot, akkor haditörvényszék elé kerül. A jelentkezés utolsó napjaként a hatóságok november 16-át jelölték meg.

A falragaszokon kívül a községekben dobszó által is hirdették a felszólítást, amely naponta többször is ki lett dobolva. Ezután megkezdődött az emberek tömeges összegyűjtése, amelynek különböző módszereit alkalmazták a szovjet hatóságok helyi képviselői. Egyes településeken igazolás átvételének indokával gyűjtötték össze az embereket, mely igazolás feljogosította őket a szabad közlekedésre a Vörös Hadsereg által „felszabadított” területen. A november 16-ig magukat regisztráltató személyek, abban a hitben, hogy csak egyszerű nyilvántartásba vételről van szó, november 18-án csak azért mentek el újra a jelentkezési helyükre, hogy visszavegyék igazolványukat. Azonban ekkor már fegyveres örök várták őket, nem mehettek haza, nem hagyhatták el a helyi gyűjtőpontokat.² Más községekben – s a legtöbb helyen – a mindössze három napig tartó jóvátételi, helyreállító munka volt magyarázat, a „kis munka”. Akik ruszinak, ukránnak vagy szlováknak vallották magukat – mivel a nemzetiséget önbevallás útján állapították meg – vagy a *Miatyánkot* el tudta mondani ruszinul vagy szlovákul, azok kaptak igazolást és hazamehettek. Miután a leg-

¹ DUPKA–KORSZUN 1997: 71–73.

² BOGNÁR 2012: 50.

közelebbi városparancsnokságon a környező településekről összegyűjtötték az embereket, szigorú, fegyveres katonai kísérettel gyalog indították őket útnak a szolvyai gyűjtőtáborba, amit a szovjet hatóságok építettek ki a magyar honvédség korábbi kaszárnyájából és annak a lágerrendszernek lett a része, melynek központja Sztarij Szamborban működött. Az első gyalogos menetoszlopokat 1944. november 18-án indították el. A gyűjtőlágerben az embertelen körülmények, az éhezés, a járvány és a hideg következtében a deportáltak között aratott a halál. A szolvyai megpróbáltatásokat túlélőket kiéheztetve, átfagyva, emberi méltóságukban megalázva továbbhajtották az Uzsoki-hágón keresztül Sztarij vagy Novij Szamborba, ahol bevagonírozva őket megkezdődött a kiszállításuk a Szovjetunió különböző lágereibe, ahonnan nagy részük soha nem tért vissza.

Nem a 0036. számú parancs alapján levezényelt deportálási hullám volt az egyetlen Kárpátalján. Az elhurcolások második szakasza a régió németiségét sújtotta. Ennek előzménye volt a Szovjetunió Államvédelmi Bizottságának 7161. számú parancsa, amely a Kelet- és Közép-Európában élő németiség egészét érintette és amely elrendelte a Vörös Hadsereg által „felszabadított” európai területek német etnikumú lakosainak nyilvántartásba vételét azzal a szándékkal, hogy – a Szovjetunió világháború utáni munkaerő-szükségletére hivatkozva – munkatáborokba vigyék a német nemzetiségű, munkaképes lakosokat.³ 1944. december 16-án a németiség összegyűjtése tervezetének kidolgozásával megbízott Berija benyújtotta Sztálinnak a Románia, Bulgária, Jugoszlávia, Csehszlovákia és Magyarország területén élő 17–45 év közötti német nemzetiségű férfiak és 18–30 év közötti német nemzetiségű nők internálásának ütemtervét. Másnap, december 17-én a rendelet Csehszlovákiára vonatkozó kivonatát megkapta a kárpátaljai területet is megszálló 4. Ukrán Front parancsnoka, Petrov tábornok,⁴ akit utasítottak, hogy rendelkezzen a németek mozgósításáról.⁵ 1944. december 20-án az NKVD vezetése megküldte az útmutatót a 4. Ukrán Front hadseregparancsnokainak a helyi német lakosság internálásának megszervezésével kapcsolatban. Tájékoztatták az internálás helyi lebonyolításával megbízott

³ VIDA 2005: 65–67.

⁴ Ivan Petrov (1896–1958) szovjet tábornok, 1941-ben a német támadást követően Odessza védelmét irányította, később a Krím-félszigeten harcolt, mint hadseregparancsnok. Sokáig védte Szevasztopolt, a város esle előtt evakuálták, majd a Kaukázusban harcolt, mint a tengermelléki front parancsnoka, majd átmenetileg Sztálingrádnál teljesített szolgálatot. Mehlisz intrikái következtében Sztálin 1944 elején leváltotta és lefokozta, majd a 2. Belorusz Front élére került, de hamarosan betegszabadságra küldték. 1944 augusztusától az újonnan létrehozott 4. Ukrán Front parancsnokaként Kárpátalján, Észak-Magyarországon, Szlovákiában és Morvaországban harcolt, sikereinek következtében visszakapta hadseregtábornoki rangját, és Lengyelországba vezényelték. A háború legvégén, mint az 1. Ukrán Front törzsfőnöke részt vett a berlini csatában. Petrov életrajzáról bővebben lásd: KARPOV 1987.

⁵ DUPKA 2012: 83.

személyeket, hogy össze kell gyűjteni és szovjetunióbeli munkára kell irányítani a német nemzetiségű, munkaképes 17–45 év közötti férfiakat és a 18–30 év közötti nőket. A menetrendet illetően a december 23–26. közötti időszak volt kijelölve a regisztrálásukra, majd a felszólítás időpontjától számítva öt napot adtak számukra a felkészülésre.

Mindennek fényében 1944. december 21-én a 4. Ukrán Front katonai tanácsa meghozta a 00520. számú határozatát a felszabadított Csehszlovákia területén tartózkodó 17–45 év közötti munkaképes német férfi és 18–30 év közötti munkaképes német nő mobilizálásáról és internálásáról. A 4. Ukrán Front katonai tanácsának rendelkezésére a Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa 1944. december 22-én körlevelet adott ki a körzeti és helyi népbizottságok számára a német nemzetiségű lakosság mozgósításáról. A körlevél is figyelmeztetett, hogy aki nem jelentkezik, azt letartóztatják és haditörvényszék elé állítják. Az újonnan felszólítottaknak december 22–25. között kellett jelentkezniük.⁶ A regisztrálás után a behívottakat hazaengedték azzal az utasítással, hogy 29-én ismét jelentkezzenek útra készen. A fiatalabbakat azzal fenyegették, hogy ha nem jelennek meg, akkor a szüleiket viszik el helyettük. Az elhurcolt németek a Donyec-medence területén lévő lágerekbe kerültek, ahol a férfiakat és a nőket egyaránt szénkitermelésre és egyéb bányaiüzemi munkára fogták.

Az etnikai tisztogatás eredményeként a régióból a rendelkezésre álló levéltári források alapján felbecsülhető adatok szerint körülbelül 30 000 személyt deportáltak szovjetunióbeli lágerekbe.⁷ A deportálások Kárpátalja valamennyi magyar- és német lakta települését érintették. (1. kép) Becslések alapján a foglyok mintegy egyharmadának nem adatott meg a visszatérés lehetősége, mert nem élték túl az éhezést, az embertelen körülményeket és bánásmódot.⁸

A foglyok közül néhányat – jellemzően az idős vagy nagyon legyengült személyeket – 1945 januárjában szabadon bocsájtottak a szolyvai lágerekből, valószínűsíthetően azért, mert egészségügyi állapotuk miatt alkalmatlannak tartották őket bárminemű munkára. A hazatérő foglyok egy része elbocsájtó igazolást kapott arról, hogy elhagyhatja a lágere területét és hazatérhet lakóhelyére.

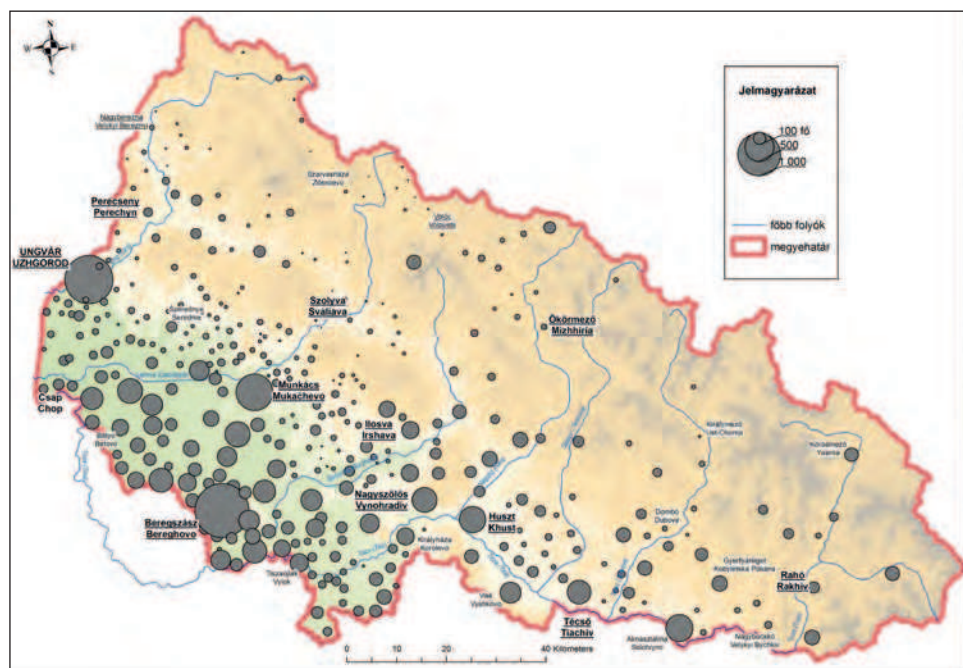
Ismerünk teljesen egyedi hazatérési történeteket is. Ilyen különleges, megismerésre érdemes hazaérkezés Tóbak Lajos története, akit Aknaszlatináról „690 erőteljes, egészséges magyar férfi”⁹ társaságában irányítottak a szolyvai gyűjtőtáborba. Tóbak Lajos Szolyván a kegyetlen bánásmód és az embertelen körülmények következtében olyannyira megbetegedett, hogy amikor 1945 januárjában

⁶ KTÁL P-14. op.1. od.zb.52.

⁷ KTÁL P-14. op.1. od.zb.215–232.

⁸ DUPKA 2020: 203.

⁹ SÓBÁNYI 2015: 48.

1. kép: A kárpátaljai deportáltak területi megoszlása

(KTÁL P-14. op.1. od.zb.215–232. Molnár D. Erzsébet és Molnár D. István szerkesztése)

hazaengedték az idős vagy nagyon legyengült személyeket, ő már eszméletlen kívüli állapotban volt. Miután az örök – zsebébe dugva a lágerből való szabadulásról szóló igazolást – az eszméletlen foglyot átdobták a láger kerítésén túlra, egy arra járó helybéli, idős ruszin férfi észrevette, hogy a kidobott testben van még élet és hazavitte. Kecsketejet teáskanalanként adagolva neki lassanként feltáplálta, megmosdatta, újratanította járni, három hónapon át gondoskodott róla, egészen addig, míg a megmentett fogoly elég erőre nem kapott, hogy a Szolvától Aknaszlatináig¹⁰ tartó 120 kilométernyi utat gyalog meg bírja tenni és hazatérhessen az őt gyászoló családjához, ugyanis időközben hazulra eljutott a halálhíre. (2. kép)

Amikor az otthonmaradt hozzátartozók szembesültek azzal, hogy a szolvai gyűjtőtáborból hazatért élőhalottak milyen állapotban vannak és elmondásuk

¹⁰ Település Ukrajnában, a Técsői járásban, a Tisza jobb partján. A trianoni békeszerződésig Máramaros vármegye Szigeti járásához tartozott. Híres sóbányájáról, mely már a XIII. században működött és a leggazdagabb volt a környéken. A trianoni békeszerződést követően, Máramaros vármegye feldarabolásának következtében Aknaszlatina Csehszlovákiához került, míg a vele szemben lévő, a Tisza bal partján elterülő Máramarosszigetet Románia szerezte meg.

2. kép: Igazolás a lágerből történő szabadulásról, illetve arról, hogy a fogoly visszatérhet a lakóhelyére (Tóbák Klára tulajdona)

alapján értesültek a táborban uralkodó körülményekről, mindent megtettek annak érdekében, hogy elhurcolt családtagjaik hazakerüljenek: közbenjártak a helyi hatóságoknál, kérvényeket írtak a Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsához, amelyekben hangsúlyozzák a deportáltak ártatlanságát, a férfi munkaerő hiánya okozta nehézségeket a településeken, illetve azt az ellehetetlenített helyzetet, amibe a családok kerültek a férfiak elhurcolása következtében.¹¹ Némelyik kérvényhez mellékeltek a fogságban lévő „kommunisták” névsorát is abban bízva, hogy így nagyobb eséllyel engedik őket haza. Nem meglepő módon a listára olyan személyek nevei is felkerültek, akik soha nem voltak tagjai a kommunista pártnak.¹²

Néhány településről az emberek végső kétségbeesésükben Budapesttől és a magyar kormányzervektől kértek segítséget és közbenjárást. A kérvények sokatmondóak a hazatérő foglyok állapotára vonatkozóan: „Az elhurcolt férfiakat az itthoni sok-sok megpróbáltatás között is – csendes reménységgel helyettesítették a közeli viszontlátás reményében a gyenge nők és gyermekek. Amióta azonban a táborlistákról [a gyűjtőtáborban lévőkről] a néhány hazaengedett, szinte élőhalott ember hírt hozott, azóta a csendes reménység a legsürgetőbb aggodalommá és kétségbeeséssé változott. Ugyanis a néhány 45–50 éves hazatért ember a legelhagyatottabb külsővel, a legszánalmasabb ruházattal és oly állapotban tért haza, hogy most mind fekvő beteg s talán soha többé nem lesznek egészségesek.”¹³

¹¹ KTÁL P-14. op.1. od.zb.204–210.

¹² KTÁL P-14. op.1. od.zb.50.

¹³ STARK 2010: 249.

A Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának címzett kérvényhalmaz, illetve a területről hiányzó férfi munkaerő égető szükségessége miatt Ivan Turjanica,¹⁴ a Néptanács elnöke levelet írt Hruscsovnak, amelyben kérte a lágerekben „*Kárpátontúli Ukrajna polgárainak*” a szabadon engedését.¹⁵ 1945 szeptemberében hazaérkezett a foglyok első csoportja, zömében a magyar hadsereg kötelékében harcoló és szovjet hadifogságba esett kárpátaljai ukrán vagy ruszin nemzetiségű hadifoglyok,¹⁶ akik között csak néhány magyar nemzetiségű deportált volt. A kárpátaljai magyarok túlnyomó többségét csak 1946-tól kezdték fokozatosan hazaengedni a lágerekből.¹⁷

A szovjet lágerekbe deportált, 1946-tól fokozatosan hazaengedett elhurcoltak esetében előfordult, hogy hónapok teltek el a hazabocsájtandó foglyok összeírása és az útnak indítás között: „*A naptár 1946-ot mutatott, szeptemberben már összeírtak bennünket, mint kárpátaljaiakat, hogy jöjjünk haza, akik még élünk. December 16-án indultunk hazafelé.*”¹⁸

Ekkorra a foglyok többnyire már ismeretében voltak a Kárpátalját érintő hatalomváltás tényének, némelyik lágerben erről már 1945 júniusában, a szovjet–csehszlovák szerződés aláírását követően tájékoztatták őket. Nagy Jenő elhurcolt a következőképpen idézi publikált visszaemlékezésében az őket tájékoztató ügyeletes tiszt Tbilisiziben elhangzott beszédét, mely alapján szembe-sültek a keserű felismeréssel, miszerint szülőföldjük immár a Szovjetunió részét képezi: „*Mától fogva egy szabad ország szabad polgáraiként élhettek. Ezentúl nem fogtok éhezni és nem fogtok ingyen dolgozni, mint a kapitalistákra. Számatokra megszűnt a kizsákmányolás, a rabszolgasors. Kárpát-Ukrajnát, amely területet nemrég a dicső Vörös Hadsereg bátor harcosai felszabadítottak a kizsákmányolók uralma alól, elűzve onnan a rabló fasiszta hadakat, amelyet több mint ezer éve elvettek tőlünk a magyar rabló hódítók, most ismét keblére szorongatja az ukrán nép, amely az idősebb testvérrel, az orosz néppel kart karba öltve halad a szocializmushoz, a kommunizmushoz vezető úton. [...] Hazánk soknemzetiségű állam,*

¹⁴ Ivan Turjanica (1901–1955) munkácsi születésű kommunista politikus, Kárpátalja Csehszlovákiához való hovatartozásának idején a Csehszlovák Kommunista Párt Tagja. Eredeti szakmája szerint kéményseprő, 1933-ban elvégezte a kommunista újságírói főiskolát Harkovban. 1939-ben a Szovjetunióba emigrált, ahol NKVD-ügynöknek képezték ki. 1944 őszén a csehszlovák hadtest politikai biztosaként és a csehszlovák kormánydelegáció tagjaként tért vissza Kárpátaljára azzal a Moszkvában kapott megbízatással, hogy irányítsa és ellenőrizze Kárpátalja szovjetizálását.

¹⁵ KTÁL P-14. op.1. od.zb.82.

¹⁶ *Hazatérnek a hadifoglyok* című cikk a *Munkás Újságban*, 1945-ből. Idézi: M. TAKÁCS 1994: 66.

¹⁷ BOTLIK–DUPKA 1991: 55.

¹⁸ RFKMF LTTK Baráth Endre „málenkij robotra” deportált túlélő lejegyzett visszaemlékezése. Nagypalád, 1989. (A továbbiakban BARÁTH 1989.)

amelyben több mint száz nemzetiség és kisebb-nagyobb népcsoport él. Törvényeink demokratikusak. Szövetséges államunkban minden nemzet boldogul. Hazánk népei testvéri egységben, egyenlőségben, barátságban, egy összeforrott családban élnek. Nálunk megszűnt az embernek ember általi kizsákmányolása, a kisebb népek elnyomása, minden polgár egyenlő jogokkal rendelkezik. Remélem, hogy ti, maroknyi magyarok is eggyé olvadtok velünk, beleilleszkedtek a mi hatalmas testvéri közösségünkbe! De szeretném nemcsak remélni, hanem tudni is, szovjet hazátokat sohasem hagyjátok cserben, hogy sohasem lesz belőletek hazaáruló, ellenkezőleg, jó hazafiakká váltok. Persze, tudjuk mi azt, hogy a kezdet nehéz, mert benneteket egy másik, egy ellenséges államban neveltek szolgahűségre. Mi azt mondjuk: Ha nem tudsz, megtanítunk, ha nem akarsz, megnevelünk, sőt rákényszerítünk. Bízom abban, hogy erre nem fog sor kerülni, bízom benne, hogy mire hazaértek, valódi szovjet emberekké váltok...”¹⁹ Ezek után nem meglepő, hogy a hazatérés örömteli hírébe – amely ekkor már egyre inkább terjedt a rabok körében – kétségbeesés és reményvesztettség is került, amit csak súlyosbított, hogy a szabaddulás csak hónapokkal, egyesek számára évekkal később jött el.

Mikor elérkezett az indulás pillanata, a kárpátaljai foglyokat különválasztották a magyarországi illetőségű raboktól. A hovatartozást olykor önbevallás útján állapították meg: „Csak most jött a legnehezebb pillanat. Az anyaországiaknak ki kellett lépniük a sorból. Pillanatok alatt kellett döntenem, mert én ugyan Kárpátalján születtem, de Debrecenben tanultam, s az okmányaim (születési anyakönyvi kivonat, bizonyítványok és egyéb iratok) ott maradtak. Mitévő legyek, hiszen tanulmányaimat Debrecenben még nem fejeztem be. Hirtelen megjelent előttem édesanyám epekedő tekintete, az öcsém, a húgom és az apám arca, valamint az otthon és végül a honvágy – s ez eldöntötte a sorsomat. A sorban maradtam.”²⁰

A rabokat vonattal, többszöri átszállással szállították Kárpátaljára, a távoli szovjet lágerekből érkezők számára az út 10-14 napig is eltarthatott, amit éhezve, minimális útra kapott étellel kellett megtenniük: „...az útravaló egy kenyér meg egy pár kockacukor. Ezzel jöttünk tíz nap Lembergig, az úton csak cukorrépat és meleg vizet ettünk és ittunk. Lembergben újra kaptunk egy-egy kenyeret és egy kevés cukrot, de ezt mind elfogyasztottuk ültő helyünkben. Ez volt Karácsony első napja. Innen tehervonattal egy marhakocsiban jöttünk Munkácsig onnan aztán átszálltunk személyvonatra, azzal jöttünk Benéig. Másnap reggeltől estig tartott a gyaloglás, amikor is haza érkeztem.”²¹ Bár a lágerbe történő kiszállítással nem összehasonlítható, de sok elhurcolt számára a visszaút is meglehetősen keserves

¹⁹ NAGY 2017: 54.

²⁰ NAGY 2017: 63–64.

²¹ BARÁTH 1989.

és veszélyes volt: *„Adtak jegyet és ennivalót is az útra, de az utazás nagyon keserves volt. Sokszor át kellett szállni, a vonat zsúfolt volt, még az ütközőre kapaszkodva is utaztunk. Kibírtam, mert nagyon vágytam már haza.”*²²

A Románián keresztül hazaszállítandó túlélőket Máramarosszigeten még néhány napig állomásoztatták: itt kapták meg többek között a fent is említett igazolást, miszerint szabadulnak a lágerből és visszatérhetnek a lakóhelyükre. (2. kép)

A túlélőket megfélemlítették, hallgatniuk kellett arról, ami velük történt. Az egyik túlélő a következőképpen emlékszik vissza a hazafelé tartó úton történő vasúti ellenőrzésre: *„A vasutas, ahogy megállt a kocsi mellett, kérdezi, hogy mi helyen jártunk. Már látták a rongyunkon, hogy mik vagyunk, foglyok vagyunk. Honnan jövünk, merre jártunk. »Mennyien haltak, sokan pusztultak?» Hát, de nem mertük mondani, sokan meghaltak, többen, mint akik életben maradtak. Mert ha valaki meghallja oldalról, akkor visszavisznek bennünket.”*²³

A sokat szenvedett foglyok számára elhurcolásuk kezdete óta az első boldog pillanatot a szülőföldjükre, a családjukhoz való visszatérés jelentette. Szemléletesen írja le visszaemlékezésében a hazatérés pillanatait Horváth László, benei túlélő: *„Vonatum reggel hat óra körül futott be a benei kis megállóba, ahol 19 hónapig tartó raboskodás után, Isten segítségével végre hazai földre léphetett 12 szabadult fogoly. A falu szokásos reggeli hangyaboly-életét élte, a csorda éppen akkor hagyta el a faluvéget. Utunk a Borzsa²⁴ töltésén kanyarodott a falu felé, de még a felét sem tettük meg, már futottak felénk az emberek a kerteken, a mezőn keresztül. A menet lelassult, majd egyre gyarapodva teljesen megállt: ölelések, csókok, könnyek közt örültünk egymásnak. Itt volt virgonc öcsém és három lánytestvérem, más rokonok, ismerősök. Jó szüleim a kiskapuban vártak tárt karokkal, csak beteges, öreg nagyapám várt türelmesen a tornácra kitett lócán ülve. Máig könny szökik a szemembe, amikor erre a találkozásra, viszontlátásra gondolok. Nem lehet azt leírni, amit akkor külön-külön és együtt valamennyien éreztünk.”*²⁵

Gyakorta előfordult, hogy a hazatérést, a hozzátartozókkal való találkozást nem övezhette felhőtlen boldogság, mivel számos családból több személyt is elhurcoltak, akik közül egy vagy akár több családtag is a lágerben lelte halálát: *„Tudtam előre milyen találkozás lesz anyámmal, mivel ketten mentünk el arra a bizonyos háromnapi munkára és én magam jöttem vissza. Anyám,*

²² BAGU 2004: 28.

²³ KURMAI-RÁTI 2011: 40.

²⁴ Folyó a Tisza vízgyűjtő medencéjében. Hossza 106 kilométer, a Kárpátokban, a Borzsa-havasokban ered, a Beregszászi járási Vári település mellett ömlik a Tiszába.

²⁵ HORVÁTH 2017: 150.

*mikor benyitottam elvesztette az eszméletét, úgyhogy a szomszédok segítettek életre hozni. Így lett a háromnapi munka 26 hónap az én számomra.*²⁶

A hazatérő foglyok rendkívül leromlott fizikai állapotban, lesóványodva, nem ritkán 38-40 kilogrammosan érkeztek meg.²⁷ A felismerhetetlenségig rossz állapotban hazavánszorgó túlélőket néha a saját családtagjaik sem ismerték meg: „1947. február 13-án jöttem haza a lágerből, a munkácsi vasútállomásról olyan csizmában, aminek nem volt talpa. Olvadt a hó, s a latyakban állt a lábam. Nem bántam én már semmit, csak otthon lehessek. Érdekes módon még csak náthás sem lettem. Bekopogtam az apám házába. Kinézett az öreg és így szólt: »Hagyjon minket békén, jóember, nekünk sincs mit ennünk!« »De hát apám, én vagyok az, Gyula!« – mondtam. Ekkor behívott, és sírva öleltük meg egymást.”²⁸

Valamennyi találkozás túlélők és családtagok között megrendítő momentumként jelenik meg a visszaemlékezésekben, de az egyik leginkább megható pillanat a hazatérést övező eufóriában a túlélők találkozása a fogság ideje alatt született gyermekeikkel, akik természetesen nem tudhatták, hogy a hazatérő emberi roncs az ő édesapjuk: „Az udvaron játszottam, mikor egy sovány, megfeketedett cigányember jött felfelé az udvaron. Sírva szaladtam ijedtemben édesanyámhoz a kertbe. Édesanyám könnyei az örömtől folytak, mikor meglátta az összeaszott emberi roncsot, és felkiáltott, hogy »Fiam! Hát apád jött haza! Ne félj!«”²⁹

A hazaérkezés után hamarosan többen meghaltak a lágerben szerzett betegségekben vagy a hirtelen jóllakottság miatt. „Amikor hazajöttem, vigyáztam, ne egyek sokat. Nem akartam meghalni. Aki hazajött és jóllakott, kegyetlen kínok közt halt meg.”³⁰ Ismerünk olyan egyéni történetet, amikor a túlélők olyan betegen érkeztek meg, hogy a hazatérést követően még egy évig az ágyat nyomták.³¹

A ruhát vagy a rongyokat, amiben hazaérkeztek, a legtöbben elégették, viszont megtörtént olyan egészen egyedi eset is, hogy a hazatérést követően a túlélő felkereste a helyi fényképészt és a lágerbeli öltözetében készíttetett fényképet magáról, mert meg akarta örökíteni az akkori kinézetét. (3. kép)

A hazatérést követően a munkába álláshoz szükséges volt a személyes iratok, dokumentumok rendezése, ugyanis a helyi hatalmi szervek huzamosabb időn át újra és újra zaklatták a hazatérőket.³² Azonban ahogy az elhurcoltak

²⁶ BARÁTH 1989.

²⁷ DUPKA 2017: 36.

²⁸ RFKMF LTTK Imre Gyula Pál „málenkij robotra” deportált túlélő lejegyzett visszaemlékezése. Beregszász, 1972.

²⁹ BIMBA 2018: 92.

³⁰ RFKMF LTTK Imre Sándor „málenkij robotra” deportált túlélő lejegyzett visszaemlékezése. Beregszász, 1972.

³¹ BAKURA et. al. 2009: 24.

³² BAGU 2004: 17.

3. kép: Id. Fazekas Sándor túlélő lágerből való hazatérés utáni fényképe

(Id. Fazekas Sándor családjának tulajdona)

vissza. [...] ...másod- vagy harmadik nap kellett menni Gátra a miliciánál jelentkezni, bejelentkezni. Na de hát, hogy menjek, mikor elbocsátó papírom nincsen? ...elmentem [...] mondom, hogy mi járatban vagyok, lágerből szabadultam, de a dokumentem a tetű miatt elégett a kemencében, nincsen elbocsátó. »Nincs semmi baj. Hol voltam, merre jártam, hogy bántak velünk? Jó volt minden. Voltunk sokan? Hát, aki meghalt, az meghalt volna itthon is« – ilyen volt a válasz. Oszt beírtak, bekönyveltek, így maradtam itthon.»³³

A túlélőket Kárpátalján új jogi és közigazgatási környezet és berendezkedés fogadta, 1946. január 22-én ugyanis a Szovjetunió *de jure* is bekebelezte a régiót, amely innentől kezdve Kárpátontúli területként funkcionált.³⁴ A kárpátaljai

nyilvántartásba vétele sem volt minden esetben pontos, a hazaengedéskor sem kapott mindenki hivatalos, a hazatérés engedélyezését igazoló dokumentumot: *»...énnekem a papírjaim, amit kiállítottak még ott a kórháznál, az nem volt a kezünkben, hanem a szesztrák [ápolónók – M. D. E.], akik kísérték bennünket, azok hoztak egy akkora halmazt... Nem adták kézbe senkinek, hanem, majd azt mondták, hogy »Sziget«. [...] No de az a vasutas azt mondja: »Tudják mit, emberek? Azt tudom mondani, aki közléről való, ne menjen már Szigetre, Máramaros-szigetre, mert annyi nép van már ott összegyűlve, nem győzik a dokumenteket előfele adni, kifele állítani nekik, hogy már mehetnek haza.« [...] ...de, annyira járt-kelt abban az időben a katonaság az úton, hogy nem mertem mutatkozni, hogy szembemenjünk vele. Mert nincsen nálam semmi elbocsátó, leolvassák a rongyomról, hogy honnan jövök, oszt még elhurcolnak*

³³ KURMAI-RÁTI 2011: 40–41.

³⁴ KTÁL P-195. od.zb.1.

magyarok másodrendűvé váltak saját településükön,³⁵ a „málenkij robotról” visszatértek pedig duplán megbélyegzettek lettek. Sokatmondó a magyarság megítélését illetően a 1944 decemberében kiadott, a Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa Különleges Bíróságának létrehozásáról szóló 22. számú dekrétum: *„A magyar–német elnyomók behatoltak földünkre és öt éven át garázdálkodtak itt, bevezették az önkény véres rendszerét, gyalázták népünket, szétdúlták családi fészkeinket, rabolták a városokat és falvakat, felégették a népi vagyont. Agyongyötört népünk fiainak és leányainak ezreit üzték el kényszermunkára, Magyarországra és a vele szövetséges Németországba. A fasiszta csendőrség és rendőrség kínzókamráiban, a magyar–német bitorlók által végzett kibírhatatlan kínzások és gyötrelmek következtében sok tucat és száz békés polgár pusztult el.”*³⁶

A hazatérőknek szembesülniük kellett azzal, hogy az a kárpátaljai világ, amelyet ismertek és 1944 őszén itt hagytak, nincs többé. A településeken módszeresen folyt a szovjetizálás, amiből a túlélőknek is ki kellett venni a részüket, a helyi kommunisták pedig folyamatosan ellenőrizték őket: *„1947. VIII. 27. – ekkor ért véget a szovjet kínzó lágørsors. Akkor már gondoltam, hogy most már szabad vagyok, de sajnos annyi volt a különbség, hogy nem voltam szúrós drót közt, és nem volt mellettem a pufajkás fegyveres őr, aki úgy dolgoztatta az embert, mint a rabszolgát. De sajnos itt voltak azok a falubeli kommunisták, akik nem hagytak az embernek békét.”*³⁷

Nem volt ritka, hogy a helyi pártaktivisták otthonukban zaklatták, fakitermelésre és egyéb közmunkára kényszerítve a fogság után még fel sem épült túlélőket, vagy rendszeresen szovjet katonákat vendégeltettek a házuknál: *„1947. XI. 6-án megnöcsültem. Rá egy hétre jön a felszólítás, hogy menni kell Viznicére,³⁸ fát kell hordani a csúsztatótól a telepre, 75 köbmétert, lőfőgattal, saját lovunkkal. Apám azt mondta, hogy nem megy, mert beteg. Erre azt válaszolta a helybeli kommunista bíró: »Akkor ott a fiad.« Én elmentem, hogy baj ne legyen.”*³⁹

1946. január 25-től Kárpátalján is bevezették a szovjet törvényhozást,⁴⁰ ami egyet jelentett a koncepciók perек számának sorozatos jelenlétével a területen.

³⁵ Lásd az erről szóló novemberi manifesztumot, amely kimondja a kárpátaljai magyarok és németek kollektív bűnösségét, illetve hogy ezen népcsoportok a területen élő ukránok örök ellenségei: KTÁL P-14. op.1. od.zb.1.

³⁶ KTÁL P-14. op.1. od.zb.1a. 15.; DUPKA 1993: 124.

³⁷ RFKMF LTTK Medvigy József „málenkij robotra” deportált túlélő lejegyzett visszaemlékezése. Makkosjánosi, 1992. (A továbbiakban: MEDVIGY 1992.)

³⁸ Felsőviznice: település Kárpátalján, a Munkácsi járásban.

³⁹ MEDVIGY 1992.

⁴⁰ KTÁL P-195. od.zb.1.

4. kép: Szibert Ferenc „málenkij robot” túlélő (első sor, bal szélén), mint GULAG-rab
(Szibert Ferenc családjának tulajdona)

Előfordultak olyan esetek, hogy különböző koholt vádak alapján „málenkij robot” túlélőt ítéltek el és küldték GULAG-lágerbe.⁴¹ (4. kép)

Kárpátalján nem volt ritka, hogy a GUPVI-táborokból hazatértek beleestek azon katonaköteles korú fiatalok csoportjába, akik 1947-től a Donyec-medencébe munkaszolgálatra lettek kivezényelve, tudniillik 1947–1952 között a kárpátaljai katonaköteles magyar fiatalokat megbízhatatlanság okán nem sorozták be katonának, helyette Donbászra⁴² irányították kvázi munkaszolgálatra, ahol három év bányauzemi munkára kötelezték őket. Egy túlélő a következőképpen emlékszik vissza: „*Hazajöttem novemberben* [1946. november 10-én – M. D. E.],

⁴¹ Szibert Ferencet 1944 novemberében hurcolták el „málenkij robotra” Beregszászból, ahonnan 1946-ban tért haza közel 40 kilogrammosan. Koholt vádak alapján meghozott ítélet következtében 1950-ben tíz évre ítéltek a GULAG rabtelepein letöltendő kényszermunkára, ahonnan 1955-ben amnesztiával szabadult.

⁴² Mozaikszó a Donyec-medence orosz/ukrán nyelvű fordításából (Donyeckij bászejn). A szláv megnevezés fordítás nélkül került át a magyar szóhasználatba, mint a donyecki szénmedence rövidítése.

márciusban elmentünk sorozásra Beregszászba. Elmentünk a sorozásra, legeslegelőbb engem soroztak be Donbászra. A legelső behívó a faluba nekem jött Donbászra.”⁴³ Olyan tragikus élettörténetekkel is találkozhatunk, amikor az illető túlélte ugyan a „málenkij robotot”, majd a hazatérést követően őt is munkaszolgálatra irányították és ugyanarra a helyszínre küldték vissza, ahol korábban raboskodott. A munkaszolgálat teljesítése során viszont a bányá ráomlott, aminek következtében életét vesztette: „Az egyik paládi fiúnak az Isten megadta az életet, az egészséget, haza is jött [a GUPVI-lágerből, Horlovkáról⁴⁴ – M. D. E.], és itthon ezek visszaküldték, hogy fizió-iskolába⁴⁵ kell mennie tanulni. És itthonról visszaküldték abba a bányába, ahol két évig raboskodott. Lement, rászakadt a bányá, meghalt. Jól megtanították a fizió-iskolában.”⁴⁶ Előfordultak olyan szélsőséges esetek is, hogy a „málenkij robot” után a fiatal túlélőt elvitték donbászi munkaszolgálatra, majd a Donbászról való szökés miatt szibériai kényszermunkára ítélték az illetőt.⁴⁷

A „málenkij robot” nemcsak folyamatában, de következményeiben is tört ketté sorsokat. Például a felsőbb végzettséget szerezni vágyó fiatal túlélők számára nem volt akadálymentes a továbbtanulás: „1947-ben érettségiztem, és felvételizni próbáltam az Ungvári Állami Egyetem orvosi karára. Böven elégséges pontszámaim ellenére nem jutottam be, lágeri múltam miatt.”⁴⁸ Nemcsak a túlélők részesültek e fajta negatív diszkriminációban, de volt rá példa, hogy a „málenkij robotban” érintett családok fiatalabb generációhoz tartozó tagjainak is akadályt jelentett a felvételinél, hogy felmenőik között deportáltak voltak oly módon, hogy ezek a fiatalok politikailag megbízhatatlannak számítottak, sokukat nem vették fel a Komszomolba⁴⁹ sem, ami pedig a továbbtanulás hallgatólagos feltétele volt.⁵⁰

Az elhurcolások mélyreható közvetlen és közvetett következményei mellett az egyik legnehezebb feladat a túlélők számára az elhurcolások alatt átélt megpróbáltatások – a szenvedés, a megaláztatás, az állandó bizonytalanságerzet, a halál folyamatos jelenlétének – lélektani feldolgozása volt, ami sokuknak életük

⁴³ P. PUNYKÓ 1993: 107.

⁴⁴ A Donyec-medence egyik legnagyobb iparvárosa, egykori hadifogolytábor és a donbászi munkaszolgálat egyik legfontosabb helyszíne.

⁴⁵ Fizió-iskola: FZO-iskola (*fabricsno-zavodszkoje obucsenyije*, vagyis gyári-üzemi képzés). A donbászi munkaszolgálat hivatalos megnevezése. A FZO-iskolák intézményét a szovjet vezetés 1940. október 2-i *Az állami munkástartalékokról* című kormányrendelete alapján hozták létre.

⁴⁶ ZELEI 2017: 85–86.

⁴⁷ BADÓ 2014.

⁴⁸ HORVÁTH 2017: 165.

⁴⁹ Össz-szövetségi Lenini Kommunista Ifjúsági Szövetség (Vszeszozujnij Lyenyinszkij Kommunisztjicseszki Szozuz Mologyezsi), az SZKP ifjúsági tagozata.

⁵⁰ OROSZ 2007: 182.

végéig nem sikerült. Egy aknaszlatinai túlélő lánya a következőképpen emlékszik vissza: „Az arcán mindig ott volt a szomorúság, mint a legtöbb elhurcoltnak, aki lágerben volt. Az arcukon, a lelkükben mély nyomot hagyott, azt a bánatot soha nem tudták elfelejteni. Szegény mindig azt mondta nekem, hogy rémálmaiban gyakran újraéli a lágerbeli körülményeket és bánásmódot. Mélyen belevésődött, meghatározta a további életét csakúgy, mint mindegyik sorstársának. Nem akarta magyarázni a kínzásokat, csak amit elmondott, azt tudtam átadni.”⁵¹

A lágerélet megrázkódtatásai mellett a túlélőket a kibeszéletlenség traumája is sújtotta, mivel a rendszer fennállásának idején nyilvánosan nem beszélhettek az elhurcolásról, a lágerbeli körülményekről: „...mostanáig, a kommunista időben nem volt szabad beszélni róla. De most már elmondhatjuk, mert mi szenvedtünk a lágerben, és azok az édesanyák, akik itthon maradtak apró gyerekekkel, azok is szenvedtek, mint például az én anyám, öt gyerek maradt rá, nem volt kenyérkereső ember a családban.”⁵² Csak a négy fal között, szűk családi körben beszélhették ki magukból az átélt szenvedéseket, ha egyáltalán elmondták, mert arra is volt példa, hogy nem akartak a családtagoknak fájdalmat okozni, ezért inkább hallgattak, mélyen eltemetve magukban az őket ért traumát. Pedig nagy szükség lett volna a kibeszélés lehetőségére. Medvigy József csak 1992-ben, egy évvel a Szovjetunió összeomlása után merte papírra vetni a vele történeteket, feljegyzéseit az alábbi, sokatmondó idézettel fejezi be: „Rágondolni is rossz, de elfelejteni nem lehet soha, pedig már azóta eltelt egy fél évszázad. Sok időbe telt, míg össze tudtam magamba gyűjteni, hogy leírjam az egész történetet. Ez idáig nem is mertem még csak álmodni sem arról, hogy valamikor is lehetőség lesz arra, hogy elmondhassam, vagy leírhasam azt a két év és nyolc hónapot, amit eltöltöttem a lágerben, ami ötven éven keresztül nyomta a szívemet és kitérni ország és világ előtt.”⁵³

Mindezen túl, a túlélőknek alkalmazkodniuk kellett az új rendszer hozta változásokhoz, a kolhoz- és egypártrendszerhez, a vidék megváltozott etnikai arculatához, a kommunizmust dicsőítő szólamokhoz. Szembesülniük kellett a történelmi egyházak perifériára szorulásával, a kulákperekkel, az anyanyelvi oktatás korlátozásával, a társadalmi szerkezetváltással. Az életnek azonban mennie kellett tovább és a nehéz gazdasági helyzet és életkörülmények miatt a hazatérőknek lehetőség szerint minél hamarabb munkába kellett állnia. Többségük a helyi kolhozban kezdett el dolgozni, esetleg a vasútnál vagy valamelyik közeli gyárban: „...mikor hazajöttem hozzáfogtunk gazdálkodni, azután jött a kolhoz.

⁵¹ RFKMF LTTK Interjú Tóbák Klárával, Tóbák Lajos „málenkij robotra” deportált túlélő lányával. Aknaszlatina, 2016. július.

⁵² RFKMF LTTK Interjú Nagy András „málenkij robotra” deportált túlélővel. Beregszász, 2006. július.

⁵³ MEDVIGY 1992.

*A kolhozba kerékgyártó mester lettem, így beilleszkedtem. Azután asztalos lettem.*⁵⁴ A megváltozott körülmények, az újabb kisebbségi létbe kerülés és a meghurcolások ellenére az élni akarás és erős életösztön jellemezte a kárpátaljai magyar közösséget. Erre utalnak a kárpátaljai magyarság lélekszámára vonatkozó adatok.⁵⁵ A demográfiai növekedés oka a magas születésszám mellett a lágerben tartózkodók fokozatos hazatérése is volt. (1. táblázat)

Nemzetiség	1941	1946	1959
ukrán (ruszin)	500 418	527 032	686 464
magyar	233 875	134 558	146 247
orosz	-	12 176	29 599
zsidó	78 699	6998	12 169
szlovák	6583	13 404	12 289
román	15 599	12 412	18 346
német	13 222	2338	3504
cigány	1193	-	4970

1. táblázat: Kárpátalja nemzetiségi összetételének változása 1941 és 1959 között
(Kocsis 2001.; ЛЕВЕНЕЦЬ 2008: 648.)

Összegzőképpen elmondhatjuk, hogy a „málenkij robotot” túlélte, Kárpátaljára visszatérő foglyok számára a fogság véget ért ugyan, a lágermúlt és a lágerélmények viszont még sokáig és sok szempontból kihatással voltak életükre. A Szovjetunióhoz került Kárpátalján új társadalmi-jogi környezet és hivatali nyelváltás fogadta a visszatérőket, és ebben az új környezetben ők nemcsak jogfosztott és másodrendű, de megbélyegzett állampolgárok is voltak. A különböző fizikai és a lelki traumák mellett a kibeszéletlenség traumáját is el kellett szenvedniük, hiszen a Szovjetunióban a „málenkij robot” elsők között volt a tabunak számító témák listáján. A kárpátaljai deportáltakra is érvényes Bognár Zalánna a trianoni magyarországi vagy az erdélyi elhurcolásokra tett megállapítása, miszerint a túlélőknek a „*velük történt jogtalanságról hallgatniuk kellett, s a kommunista rezsimnek még a történelmi emlékezetből is igyekeztek a kényszer-munkára deportálások nyomait eltüntetni*”.⁵⁶

⁵⁴ RFKMF LITK Interjú Varjú Gedeon „málenkij robotra” deportált túlélővel. Nagybereg, 2008. november 11.

⁵⁵ A második világháborút követően a Szovjetunióban, így Kárpátalján is 1959-ben tartottak először népszámlálást. 1946-ban egy összeírás alapján becsülték meg a lakosság lélekszámát, és ezen adatok szerepelnek összehasonlítási alapként a hivatkozott demográfiai munkákban.

⁵⁶ BOGNÁR 2015: 21.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS IRODALOM

- II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóintézete (RFKMF LTTK)
 Baráth Endre „málenkij robotra” deportált túlélő lejegyzett visszaemlékezése. Nagypalád, 1989
 Imre Gyula Pál „málenkij robotra” deportált túlélő lejegyzett visszaemlékezése. Beregszász, 1972
 Imre Sándor „málenkij robotra” deportált túlélő lejegyzett visszaemlékezése. Beregszász, 1972
 Interjú Nagy András „málenkij robotra” deportált túlélővel. Beregszász, 2006. július
 Interjú Tóbák Klárával, Tóbák Lajos „málenkij robotra” deportált túlélő lányával. Aknaszlatina, 2016. július
 Interjú Varjú Gedeon „málenkij robotra” deportált túlélővel. Nagybereg, 2008. november 11.
 Medvigy József „málenkij robotra” deportált túlélő lejegyzett visszaemlékezése. Makkosjánosi, 1992
- Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (KTÁL)
 P-14. Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának Elnöksége (1944. október 18. – 1946. január 28.)
 P-195. Kárpátontúli Területi Végrehajtó Bizottság
- Magántulajdon
 Id. Fazekes Sándor családja
 Molnár D. Erzsébet és Molnár D. István
 Szibert Ferenc családja
 Tóbák Klára
- BADÓ Zsolt 2014: Szolyva, Donbász, Szibéria... Id. Hajdú István megjárta a földi poklot. *Kárpátalja* 725. (2014. december 4.) (<https://karpataljalap.net/2014/12/04/szolyva-donbasz-sziberia> – letöltve: 2021. szeptember 2.)
- BAGU Balázs 2004: *Életutak. Beszélgetés meghurcolt magyarokkal, az áldozatok hozzátartozóival*. Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó.
- BAKURA Sándor – DUPKA György – KOVÁCS Elemér – KOVÁCS Erzsébet – MOLNÁR D. Erzsébet – TÓTH Zsuzsanna 2009: *„Otthon a könny is édes”. 1944–1945. Kényszermunkára hurcolt kárpátaljai magyarok és németek nyomában a Donyec-medencében*. Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó.

- BIMBA Brigitta 2018: Az otthon maradt nők sorsa az 1944-es őszi elhurcolás időszakában. In DUPKA György, dr. – ZUBÁNICS László, dr. (szerk.): *„Nevük élni fog nemzedékről nemzedékre...”*. *Múltidézés a Kárpát-medencében: szovjet katonai megtorlás, GULÁG- és GUPVI-táborok, áldozatok, emlékhelyek*. Ungvár–Budapest, Szolyvai Emlékparkbizottság – Intermix Kiadó. 83–95.
- BOGNÁR Zalán 2012: A kárpátaljai magyar és német polgári lakosság tömeges elhurcolása a Szovjetunióba. *Orpheus Noster* IV/2. 46–60.
- BOGNÁR Zalán 2015: A polgári lakosság tömeges elhurcolása szovjetunióbeli kényszermunkára a Kárpát-medencéből, kitekintéssel Kelet-Közép- és Délkelet-Európára. In BOGNÁR Zalán (szerk.): *„Itt volt a végállomás”*. *Halálos áldozatokkal járó német- és magyarelleses tevékenységek a Kárpát-medencében 1944–1949*. Pécs, Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre. 9–22.
- BOTLIK József – DUPKA György 1991: *„Ez hát a hon...”*. *Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéből 1918–1991*. Budapest–Szeged, Mandátum – Universum.
- DUPKA György (szerk.) 1993: *Koncepciós perek magyar elítéltejei. A sztálinizmus áldozatainak emlékkönyve 1944–1957*. Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó.
- DUPKA György 2012: *A mi Golgotánk. A kollektív bűnösség alkalmazása a kárpátaljai magyarokkal és németekkel szemben. (A 4. Ukrán Front Katona Tanácsa határozatainak végrehajtása NKVD-jelentések tükrében 1944–1946)*. Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó.
- DUPKA György (összeállította) 2017: *Egy eltűnt férfigeneráció nyomában a GUPVI–GULAG kárpátaljai túlélőinek vallomásaiból. Eltitkolt, múltidéző emlékezet a szovjetizálás időszakából, 1944–1990*. Ungvár–Budapest, Szolyvai Emlékparkbizottság – Intermix Kiadó.
- DUPKA György 2020: *A kárpátaljai magyarság, németiség elhallgatott tragédiája, 1944–1946. A hidden tragedy: the fate of Hungarians and Germans in Subcarpathia, 1944–1946*. Budapest–Ungvár, Intermix Kiadó.
- DUPKA György – KORSZUN Alekszej 1997: *A „malenykij robot” dokumentumokban*. Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó.
- HORVÁTH László 2017: Élet a halál árnyékában. Emlékeim a malenykij robotról. In DUPKA György (összeállította): *Kárpátaljai magyar férfiak a szovjet légerekben (történetek, visszaemlékezések, emlékiratok)*. Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó. 75–164.
- KARPOV, Vladimir 1987: *A hadvezér*. Debrecen, Zrínyi Kiadó.
- KOCSIS Károly 2001: *Kárpátalja mai területének etnikai térképe*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, Kisebbségkutató Intézet.

- KURMAI-RÁTI Szilvia: 2011: *A „malenykij robot” a túlélők visszaemlékezéseinek tükrében. Mélyinterjúk id. Pocsai Vincével és Nagy András túlélőkkel.* Ungvár, Szolyvai Emlékparkbizottság.
- M. TAKÁCS Lajos (szerk.) 1994: *Aprópénz a történelem színpadán. A kárpátaljai magyar nyelvű sajtó 1945–1948.* Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó.
- NAGY Jenő 2017: Megaláztatásban. (A kárpátaljai magyar férfiak deportálása 1944 őszén). In DUPKA György (összeállította) 2017: *Kárpátaljai magyar férfiak a szovjet lágerekben (történetek, visszaemlékezések, emlékiratok).* Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó. 5–73.
- OROSZ Ildikó 2007: *A függetlenségtől a narancsos forradalomig. A kárpátaljai magyarság helyzete a független Ukrajnában (1991–2005).* Ungvár, PoliPrint.
- P. PUNYKÓ Mária 1993: *Reggelt adott az Isten. A szenvedés éve kárpátaljai népi elbeszélésekben.* Debrecen, Györffy István Néprajzi Egyesület.
- SÓBÁNYI Imre 2015: *Aknaszlatinai emlékeim.* (Kézirat.)
- STARK Tamás 2010: „Budapest felé fordultak védelemért...” In FEDINEC Csilla – VEHES Mikola (szerk.): *Kárpátalja 1919–2009 történelem, politika, kultúra.* Budapest, Argumentum – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete. 247–251.
- VIDA István (szerk.) 2005: *Iratok a magyar–szovjet kapcsolatok történetéhez. 1944. október – 1948. június.* Budapest, Gondolat Kiadó.
- ZELEI Miklós 2017: *A kettézárt falu.* Budapest, Kortárs Kiadó.
- ЛЕВЕНЕЦЬ Ю. (гол. ред..кол.) 2008: *Закарпаття в етнополітичному вимірі.* Київ, Національна Академія Наук України – Інститут політичних і етнонаціональних Досліджень імені І.Ф. Кураса. [Levenec, J (szerk.) 2008: *Zakarpatya v etnopoliticsnomu vimiri.* (Kárpátalja etnopolitikai megközelítésben.) Kijev, Ukrán Tudományos Akadémia – I.F. Kurasz Politikai és Etno-nemzeti Kutatóintézet.]

SURVIVING THE UNSUSTAINABLE.
RETURN OF THE DEPORTED TO “MALENKIJ ROBOT”
TO SUBCARPATHIA

“Malenkij robot” can be considered the most tragic Soviet measure that hit the Subcarpathian Hungarians at the end of the World War II. It was an ethnic cleansing which began in November 1944 and according to available archival sources we can state that approximately 30,000 people were deported from the region to the Soviet prisoner-of-war camps. The deportations affected all Hungarian-inhabited settlements in Subcarpathia. About one-third of the prisoners could not return to their homeland because they did not survive hunger, inhumane conditions and treatment. Prisoners who survived the horrors of the camps mainly began to be released from 1946. The survivors who came back to Subcarpathia encountered a new legal and administrative environment and arrangement as, on January 22 1946, the Soviet Union annexed the region. The Hungarians of Subcarpathia became second-class in their own homeland, and those who returned from the “malenkij robot” became doubly-stigmatized. The present study describes the conditions under which the survivors returned to Subcarpathia and the difficulties they faced in the new regime. The survivors’ mental trauma, caused by the Soviet captivity and the decades-long taboo on reference to it, are also dealt with in the paper.

A KÖTET SZERZŐI

DR. BANK BARBARA

tag, Nemzeti Emlékezet Bizottsága

BENKŐ LEVENTE

történész és főszerkesztő (Művelődés), Kolozsvár

DR. BOGNÁR ZALÁN

tanszékvezető egyetemi docens, Károli Gáspár Református Egyetem
elnök, Gulág- és Gupvikutatók Nemzetközi Társasága

DR. CSEH GERGŐ BENDEGÚZ

főigazgató, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára

DR. DUPKA GYÖRGY

történész és titkár, Szolyvai Emlékparkbizottság

DR. HAVASI JÁNOS

igazgató, Duna Médiaszolgáltató Rádiós Médiaszolgáltatói Igazgatóság

KÖTELES LÁSZLÓ

helytörténész, Szepsi

általános alelnök, Szlovákiai Magyar Társadalmi és Közművelődési Szövetség –
Csemadok

MAKRA MÓNIKA

történész és kulturális menedzser, MNM Málenkij Robot Emlékhely
titkár, Gulág- és Gupvikutatók Nemzetközi Társasága

DR. MÁTHÉ ÁRON

elnökhelyettes, Nemzeti Emlékezet Bizottsága

MENCZER ERZSÉBET

elnök, a Szovjetunióban volt magyar politikai Rabok és Kényszermunkások
Szervezete

DR. MOLNÁR D. ERZSÉBET

főiskolai docens, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola

DR. MOLNÁR IMRE

történész-szociológus és diplomata, Pozsonyi Magyar Kulturális Intézet

DR. HABIL. MURÁDIN JÁNOS KRISTÓF

egyetemi docens, Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem

PAPP ANNAMÁRIA

történész és rovatvezető-szerkesztő (Szabadság), Kolozsvár

PROF. DR. SCHMIDT MÁRIA

főigazgató, Terror Háza Múzeum

DR. HABIL. SZABÓ CSABA

főigazgató, Magyar Nemzeti Levéltár

DR. SZEKÉR NÓRA

történész, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára

DR. SZULOVSKY JÁNOS

tudományos főmunkatárs, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi
Kutatóközpont Történettudományi Intézete

W. MÜLLER JUDIT

igazgatóhelyettes, Janus Pannonius Múzeum